

N. Horváth Béla

Kinek írta József Attila a *Szabad-ötleteket*?

A *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben*, József Attilának ez a megrázóan különös szabad asszociációs írása sok vitát gerjesztett. A szocializmus időszakában mindenekelőtt azt, hogy irodalmi alkotás-e vagy csak egy beteg ember láttelepe. Tehát az olvasók bekukucskálhatnak-e az emberi lélek mélyén őrzött, titkolt gondolatokba, erotikus fantáziák által gerjesztett képzetekbe, jelenetekbe, emléktörödékekbe, vagy pedig mindez az intimitás úgy kezelendő, ahogy a betegségben kiszolgáltatott ember szóbeli, testi megnyilvánulására vonatkozó etikai szabály előírja. Miközben értelmiségi körökben kézről kézre terjedt az ún. analitikus napló gépelt, sokszorosított változata, a József Attila-kutatás is meghasonlott. Mérvadó tekintélyek nem értettek egyet (s azóta sem értenek egyet) a nyilvánosságra hozattal, mások, a fiatalabb generáció képviselői viszont erősen szorgalmazták azt. Így aztán a rendszerváltozás időszakában, a tabudöntögetés mámorában elhárult az akadály, s a *Miért fáj ma is* kötetben¹ szakszerű szövegkezeléssel, kísérő tanulmányok körében megjelent a sokáig hozzáférhetetlen irat. Nem változtatta meg a József Attiláról való gondolkodásunkat. Nem vált csemegévé, fiatalok nem csámcsogtak az obszcén, trágár kifejezéseken, nem akadt (szerencsére) senki, aki ki akarta volna játszani ezt a szöveget más művekkel szemben – tehát nem igazolódtak be a korábbi aggodalmak. Ugyanakkor a szakirodalomban sem hozott áttörést a most már legálisan idézhető, hozzáférhető alkotás. Mindmáig nem született meg monografikus igényű feldolgozása, amely a töredékhalmozat megalkotó (vagy szétrobbantó) gondolatrendszerét – filozófiai, pszichológiai, pszichoanalitikai, alkotáslélektani elveket, meglátásokat – éppúgy feltárta volna, mint a szövegstruktúráját, illetve a szöveg filológiai adatait.

A keletkezés dátumáról, körülményeiről maga a költő tudósít, hisz pontosan datálja művét, utal a megírás helyszíneire is. A kutatás azonban mindmáig nem tisztázta, mi készítette József Attilát erre a különös alkotásra. Miért nem A *Dunánál* írta, hisz a két szöveg párhuzamosan keletkezett, amint azt Tverdota György² feltárta. Eléggé elterjedt nézet szerint Gyömrői Edit felszólítására-tanácsára keletkezett a szöveg. Ezt azonban már 1971-ben a Vezér Erzsébet által közreadott interjúból az analitikusnő cáfolta: „Nemcsak hogy nem én íratam, de nem is tudtam róla, soha nem is láttam! Én nem tudom, hogy más pszichoterapisták csinálják-e, én soha nem csinálom. Ha én dolgozom egy beteggel, akkor nem azt akarom tudni, amit ő tud és tudva gondol, hanem amit nem akar tudni. És akkor én arra figyelek, hogy mi jön keresztül a sorok között. Tehát nem bátorítom arra, hogy megkomponálja a gondolatait. Írni pedig nem lehet úgy, hogy az ember nem fogalmaz”³. Az interjú eredeti szövege, amelyet (feltehetőleg) magnetofonfelvétel rögzített, s amelyet aztán Vezér Erzsébet megszerkesztve publikált, több bizonytalanságot is rejt. Amikor először szóba kerül az analitikus napló, érdekes párbeszéd bontakozik ki:

[Gyömrői] „Nem is tudok erről az analitikus... erről a naplóról.

- Nem emlékszik rá?
- Nem, én nem tudtam róla.
- Nem is olvasta el?
- Nem.
- De hát Önnek írta.
- Nekem írta, de nem adta oda.
- Fantasztikus.
- Én nem is tudtam róla.”⁴

Majd a Naphegyen megesett történet – (a beteg költő késsel fenyegetőleg lép fel ellene, majd kétórás sétára hívta a sötét, kietlen, beépítetlen vidéken) – elmesélése után újra visszatér Gyömrői Edit a naplóhoz:

„- De az érdekes, hogy soha nem mondta nekem ezt a naplót.

- Ez különös, pedig többször előfordul benne, hogy »Gyömrőinek írom«, »Gyömrői mondta, hogy írjam, addig írjam, amíg tele lesz, milyen soká lesz tele«, ilyenek vannak benne. Mondom, én csak részleteket írtam ki, főleg azt, ami Önre vonatkozik...

- Látja ez illusztrálja a dolgokat⁵, hogy amikor nálam volt, akkor egy egész más világ volt, ugye, és valószínűleg, hogyha elment a Szép Szóba egy egészen más világ volt, hazament és egész más világ volt.

- De az milyen más világ volt!

- És akkor ottan az igaz volt, hogy én mondtam, hogy írja, ugye.”⁶

Persze nem feledhető, hogy az interjú egy 76 éves hölgygel készült, aki már esetleg nehezebben emlékezett dolgokra, s innen is eredhet a bizonytalanság, hogy előbb azt állítja, nem is tudott a *Szabad-ötletekről*, majd azt mondja: „Nekem írta, de nem adta oda”. Ezt nem valószínűsíti a napló szövege, amely valóban több helyütt állítja, hogy Gyömrői majd elolvassa a leírtakat, s az interjúnak az a része sem, amelyben az analitikusnő úgy interpretálja a kezelések hangulatát, hogy a költő a szerelmes verseket nem olvasta fel, de átadta neki elolvasásra. Másrészt a *Szép Szóra*, József Attila barátaira vonatkozó utalás, hogy ti. azok elferdítik a valóságot, jelzi az analitikusnő védekező alapállását. Ez egyébként már az interjú elején nyilvánvalóvá válik, amikor Gyömrői öntudatosan kijelenti: „Én nem ismerkedtem meg József Attilával, én egy praktizáló analitikus voltam, Lesznai Anna megkért, hogy elvállalnám-e az Attilát, mert nagyon nagy szüksége van a segítségre.” Majd néhány mondattal később meg is magyarázza öntudatos elhatárolódásának okát: „Ezt azért mondom, mert nem tudja elképzelni, hogy mennyi ellenségeskedést kellett nekem elviselnem. Én voltam az a lehetetlen nő, aki azt mondtam, hogy ez az ember beteg, holott semmi baja nincsen, és elvettem az utolsó fillérjét.”⁷ Nem tudni, hogy Gyömrői Edit mennyire követte 1938-ban bekövetkezett emigrációjában⁸ a József Attila-recepciót, de arról bizonyosan lehetnek ismeretei, hogy milyen volt a pszichoanalízis megítélése a szocialista társadalmakban. Arról nem is beszélve, hogy a költő halála után emigrált, tehát a bűnbakkeresők⁹ őt is megtalálták.

A szöveget közreadó Tverdota György kísérő tanulmányában arra a konklúzióra jut, hogy hiteles forrás hiányában sem az nem állapítható meg, hogy Gyömrői tanácsára, biztatására fogott az íráshoz a költő, hogy emléktöredékeit, asszociációit papírra vesse, sem az, hogy miért írta.¹⁰ A kinek és a miért kérdését illetően van egy állítás, Németh Andoré. Ő tudósít először a füzetéről és annak tartalmáról, alig két hónappal József Attila halála után.¹¹ Némiképp regényesítve, a füzetben is szereplő dátummal így meséli el a napot: „Analízisről jön, négyre a fogorvosához kell mennie. Egy napon a fejébe vette, hogy testileg-lelkileg rendbehozza magát és makacsul kitart szándéka mellett. De dühös indulatok fenekednek lelke mélyén, nincs megelégedve sem magával, sem az orvosaival. Azok ügyefogyottan babrálnak, rontanak rajta, holott ő teljesen megújulásra áhitozik.”¹² Németh

Andor, a barát, aki egykor maga is részt vett pszichoanalitikus kezelésein, most alig burkoltan kifejezve ellenszenvét („rontanak rajta”), a költő szándékát mintegy az orvosaival való szembeszegüléseként, önterápiaként írja le: „Most nekiül és nem kel fel addig, amíg egyenletes, nyugodt betűivel tele nem írta a százhetven üres lapot. Mint Münchenben a mocsárból, maga akarja kirántani magát abból a poshadt, zavaros mocsárból, melyben fulladozik. Egyszerre akar leszámolni múlttal és jellel.”¹³ Ez az álláspont fogalmazódik meg a Bókay-Jádi-Stark-kötetben is, tovább éltetve Németh Andor Gyömrőivel szembeni feltevését: „Életrajzi adataiból ismeretes, hogy az akkor már egy éve analízisbe járó beteg költő egyrészt nyilván valamilyen külső indíttatásra, másrészt pedig a benne dúló, a múlttal való lélektani leszámolás kényszerétől hajtva rögzíti élete történéseit úgy, ahogy a megírás pillanatában az eseményeket, a személyeket stb. megítéli.”¹⁴ Tverdota tárgyilagosabb, miután a keletkezés okát, az írást, megíratást inspiráló személyre vonatkozóan filológiai adatokat nem talált: „Az írásmű születését motiváló szándék csupán általánosabb fogalmazást bír el: a költő olyan szöveget írt, amely alkalmas arra, hogy hozzáértők analízis céljából elolvassák. Címzettje olyan személy lehet, akinek szakértelmében a szerző megbízik.”¹⁵ Ez utóbbi megállapítás az iniciálók köréből kizárja Gyömrői Editet, hisz a *Szabad-ötletek* az analitikusnő elleni kirohanások sokaságát tartalmazza, kétségbe vonva a szaktudását is.

Gyömrői Edit a már idézett interjújában a hozzá írott szerelmes versekkel kapcsolatban kijelenti: „A versek az nem én voltam. Rólam nem tudott semmit. Az érzelem az anyjához kötődő érzésnek az ismétlése volt. Személyes kapcsolatunk egyáltalán nem volt. De volt egy ilyen állandó szemrehányás, egy ambivalens kötöttség az anyjához, akit ugyan szeretett, de akit nagyon gyűlölt.”¹⁶ Az Übertragung-hatással magyarázza a József Attila által egyértelműen szerelmi élményként láttatott szenvedélyes érzelmet: az indulatáttétellel, amely során a negatív érzések, gondolatok az analitikus személyére irányulnak. S valóban, ez az ambivalencia, a nő-anya státus és szerep egymásra vetítése a versekben Gyömrőire mint csinos, fiatal nőre, férfi – vagy legalábbis férj – nélkül élő, gyermekét nevelő anyára hárul. A státusok egybemosásának leghíresebb példája a *Gyermekké tettél*, míg más versekben, melyek címzettje Gyömrői, erőteljesebben a nő, a megkívánt asszony alakja bontakozik ki. A *Szabad-ötletek*ben is Gyömrői Edit neve, személye tűnik fel a leggyakrabban, a negatív indulatok fókuszában azonban nem a nő áll, hanem az analitikus.

A *Foglalat*, a bevezető rész így intonálja a költő és analitikusa kapcsolatát, az általános szeretetlenséget: „Most ez a szerencsétlen bolond, nagy szerelmet táplál az analitikusával szemben pusztán azért, mert azt hiszi érzelmeiben, hogy az nem bántja. Nem veszi észre az analitikus gonoszságát, azt, hogy az csak heti 3 óra erejéig veszi őt emberszámba, s azt is csak azért, mert kénytelen emberszámba venni a 40 pengőért, amelyre szüksége van, s hogy még a havi 40 pengőért is csak azért foglalkozik vele, mikor foglalkozhatna mással is, mert ő egy mással is helyettesíthető, tehát mindegy, hogy kivel foglalkozik s ezért foglalkozik vele. Viszont, ha az ő analitikusa nem is vesztené semmit, ha másik pácienssel cserélné föl őt, ő vesztené, ha analitikusát mással cserélné föl, mert előlről kellene kezdeni mindent – 2 évet vesztené.”¹⁷ A tárgyilagos, a műfajnak megfelelő (helyzet rögzítés, állapotleírás) objektivitással leírt utólagosan odaillesztett önértelmezés visszautal a levelekben és a *Szabad-ötletek*ben is szereplő motívumokra. A „foglalkozhatna mással is” és a honorárium annak a mély sértésként megélt Gyömrői-kijelentésnek a visszaidézése, amelyet még az 1936. október 28-i levél is felidéz: „maga tudja, hogy nem ez az én honoráriumom.”¹⁸ A *Szabad-ötletek*ben: „a Rapaportnál is »odavetett szegény gyerek« voltam, verwehrlos / a Gyömrőinél is, hiszen nem ez az ő honoráriumam.”¹⁹ Az önértékelés végén azonban megfogalmazódik abba hagyásának lehetetlensége, hisz akkor előlről kellene kezdeni mindent. Az a kijelentés pedig, hogy így „2 évet vesztené”, azt va-

lőszínűsíti, hogy a költő hitt a terápiában, a gyógyulásban. A szöveg más részei viszont diffúz képet adnak az analízisről, igaz, a háttérben mindig ott van az analitikusnő iránt érzett gyűlölet.

„nem írom tovább / nem bírom tovább / szart ér az egész / nekem nem kell analízis”²⁰ – olvasható egy helyütt, utalva az írás és az analízis feleslegességére, haszontalanságára. „Lényegében mindentől fölmentettem magam a Gyömrőivel szemben azáltal / hogy fizetek” – kérdőjeleződik meg másutt az a Gyömrői által is vallott terápiás elv, hogy a páciens azáltal, hogy megfizeti a kezelést, hozzájárul gyógyulásához. A *Szabad-ötletek* zárórészében, ahol a monológ szövegszerűen összetömörödik, s már nem asszociatív szóláncok, hanem összefüggő mondategységek, tömbök alkotják, hosszabban időzve, az analízisre több alkalommal is visszatér: „hiszen a gyógyulás abból áll; / hogy belátja az ember: ha olyan buta marad / mint amilyen analízisbe / menni és pénzt adni azért, hogy őt boldogítsd saját boldogtalanságoddal / – akkor boldogtalan is marad”²¹ Ez a szkepszis persze fakadhat abból a csalódásból, hogy Gyömrői nem viszonzta az érzést, s a boldogtalanság a gyógyulást is akadályozza. Az itt megfogalmazott gondolatsor lehet annak az elhatározásnak az alapja, amely arra indította József Attilát, hogy megbízza ügyvédjét, Mellék Kornélt, perelje vissza pénzét. „de hiába sanyarogsz amiatt, hogy a kifizetett pénzért igazán elvárhatnád a kifizetett igazságot – ő úgy fog téged mindig jellemezni, mint gyermeket, mert anyának tartja magát és nem csalónak, pedig éppen ezért család...”²² Az itt is többször emlegetett 40 pengő²³ egy másik sérelemmel együtt szerepel. Azzal, hogy az analitikusnő által gyermeknek neveztetett, utalva a korábban a Gyömrői-interjúban is megfogalmazott indulatáttételre, hogy a gyermekkori sérelmek, a felhalmozódott indulatok vetítődnek az analitikus személyére. Persze ez a dichotom érzés, a gyermeklét utáni vágy és annak meghaladása, a felnőttiség, a felnőtt férfi státusának érvényesítése erősen munkálhatott József Attilában, hisz ugyanez a sérelem kap hangot a *Gyermekké tettél* soraiban: „Gyermekké tettél. Hiába növesztett/harminc csikorgó télen át a kín.” A két szöveg keletkezésének időbeni közelsége (a vers a *Szép Szó* 1936. májusi számában jelent meg) árulkodóan vall a költőt ekkortájt foglalkoztató gondolatokról, s érzelmi állapotáról. (Valamint arra is példa, hogy a laza asszociációsorban egy elejtett szó, egy töredék hogyan válik másutt a műalkotás szerves részévé, a Szőke György²⁴ által más versekben is kimutatott „költészetté nemesülő” szövegalkotás folyamatában.) A *Szabad-ötletek* fentiekben idézett helye egy másik csalódásra, másik analitikus tartalomra – és persze másik alkotásra – is példa. Az „anyának tudja magát és nem csalónak, pedig éppen ezért család” sajátos értelmezésben megjelenő gondolat a *Kései sirató* felismerő zárlatában a felnőtt férfi józan tárgyilagosságának tükrében tér vissza: „kit anya szült, az mind csalódik végül”.

A *Szabad-ötletek* Gyömrői Editre vonatkozó kijelentései – a maguk töredékességében is – a kezelésre, a költő és analitikusa kapcsolatára is következtetni engednek. A szöveg újrakezdésekor (új dátum is jelzi) az analízis analízisét olvashatjuk: „most elolvastam az egész füzetet s az analízisre nézve ez a véleményem: A Gyömrői a hátam mögött ül én a díványon fekszem – neki objektívnek kell lennie, hogy én szubjektív lehessenek s így juthassak el az / objektivitáshoz / / ... / teljesen egészséges vagyok s ezért Gyömrőinek nem volna szabad / »engem« jellemeznie azzal, amit szabad ötletekként mondok, neki azt kellene mondania /, hogy mi a zavaros ötletek értelmes magva.”²⁵ Ez a szövegrész nemcsak a klasszikus analitikus terápiás szituációt írja le, hanem annak lényegét is értelmezi. S egészen kívülről nézve a szituációt, már-már cinizmussal írja a folytatásban: „valami perverziót akarok azzal, hogy odafekszem neki a díványra/ő azt mondja, segíts nekik; de nem engedi hogy legyek, mert azonosnak veszi/velem a zavart s nem akarja észrevenni a rejtett rendet”. A „segíts nekik” az analitikus felszólítására vonatkozik, aki

csak az együttműködő, „ellazuló” beteggel tud dolgozni. A kezelés értelmét azonban a páciens meg is kérdőjelezi, tehát mintegy magyarázza az ellenállását azzal, hogy az analitikusnő nem akarja észrevenni a zavarban a rejtett rendet. Az asszociációsorok alkotta rend oly módon értelmezhető csak logikailag is rendként, ha egy másik tartományban, a „lelked logikád” szerinti mély tartományban működő – a felszínen zavaros szövegnek ható – törvényszerűségek összefüggésrendszereként értelmezi valaki. A szöveg szerint ezt az értelmezést hiányolja a költő, tehát nem a klasszikus analitikus-beteg viszonyt várja el. Az analitikus szerep neutralitását, a kívülállás kritikáját fogalmazza meg – miközben maga nyilvánvalóan tisztában van e szerep s a terápia szakmai elvárásaival, kötelezettségeivel.

Az analízis kívülről való szemlélete és kritikája több szövegrészben is megfigyelhető. „hazugsággal fogom vegyíteni az igazat, mégse szolgáltatom ki magamat teljesen, / hiszen úgyis kinevet ezért / röhög magában azon, hogy én éppen »intim dolgaimat« adom elő”²⁶ – fogalmazódik meg az egészséges ember ösztönös ellenállása, aki integritását féltve nem fogadja el az analitikus szituáció játékszabályait. A szöveg nagyobb része ugyanakkor kitárulkozó, önfeladó, mintegy a terápiát leképezve vall a belső intimitásokról, helyenként erotomán fantáziavilágról. Az analízis kritikája valójában Gyömrői személyéhez, tevékenységéhez fűződő ellenséges megjegyzésekben fogalmazódik meg. „Gyömrői disznósága abban áll, hogy nem az anyámról akar beszélni, hanem / rólam, hát majd visszaadom ezt neki / a hülye – azt mondja szeretem is, gyűlölöm is, holott már a szeretetben / magában bennefoglaltatik az ambivalencia...”²⁷ József Attila itt az analitikusnő szavait idézi, azt a gondolatot, amit majd az interjúban is elmond, igaz meglehetősen általánosságként: „De volt egy ilyen állandó szemrehányás, egy ambivalens kötöttség az anyjához, akit nagyon szeretett, de akit gyűlölt.”²⁸ A mondatot egy betegség típus szimptomatikus leírásaként is értelmezhetjük, de aligha véletlen, hogy József Attila is ugyanúgy idézi, a kijelentés valószínűleg a kezelés során rögzült.

Ez az ambivalencia érződik a leírtakhoz való viszonyulásban: az íráshoz mint terápiás eszközhöz és az analitikus tartalmakhoz. Egy erotikus emlék és trágár szó után olvasható a következő reflexió: „úgy írom le a szót, mintha merném leírni / Gyömrőinél nincsen súlya, neki az is mindegy, hogy mit teszek »majd / beszámolok róla«”²⁹ Az analitikus kívülálló objektivitását, a tudomásul vételt, amit az *Átmentem a Párisiba* kezdetű (a *Szabad-ötletek* szövegelőzményének tekinthető) írásban még oly pozitívan regisztrál („Nagyon jó az, hogy Magának minden jó, akármit írhatok és éppen azt, ami eszembe jut”³⁰), ebben az írásban többször is kritikával illeti. „hogy lehetne dühbe gurítani a Gyömrőit, úgy hogy kivágjon és visszakönyörögjön”³¹ – fogalmazódik meg az analitikusnő kimozdításának ötlete, de mindjárt jön a válasz is: „hát ezt nem nagyon lehet”. A kérdés nyilván az analitikus tartalmakra vonatkozott, azaz megint csak az ilyen jellegű szakirodalom jártas, az analízist mint terápiát is ismerő ember felvetéseként. A szöveg egy más helyén ugyancsak felvetődik ez a kérdés: „Gyömrői sok mindent elhinne, csak azt nem, hogy kinyaltam az anyám picáját...” Ez az anyával kapcsolatos obszcenitás, majd a felházió mint erotikus fantázia olyan provokatív vallomásnak tűnik ebben a megjelenítésben, ami már Gyömrőit is kiborítaná, tehát a költő megtalálta a fantáziálgatásban az analitikusnőjét valószínűleg felháborító képzetet. Ez a Gyömrői Edittel folytatott diskurzus abban is megmutatkozik, hogy a szöveg megidézi szavait, hogy provokatív, olykor gyalázkodó jelzőkkel („Gyömrői bűdös kurva”) illeti.

A *Szabad-ötletek*ben tehát folyamatosan megidéződik az analitikusnő, Gyömrői Edit is, azaz a beszéd különböző módozatai mintegy feltételezik részvételét. A leírtak elolvasására vonatkozóan azonban két ellentétes értelmű kijelentés is megfogalmazódik. „Kinek is írom én ezt / magamnak / neki a pénzt adom”³² – olvasható egy olyan szöveggörny-

zetben, amikor is megint csak Gyömrői honoráriumáról van szó. Értelmezhető tehát ez a kijelentés a pénz – segítőkézség ellentételeződéséeként, amikor is az oppozícióban nyilvánvalóan a magára utaltság, a magány, a terápia mint autogén tréning jelenik meg az analitikusnő „kapzsiságával” szemben. Ugyanakkor kétségtelen lehet olyan olvasata is e szövegrésznek, amely szerint nincs más olvasója a leírt szövegnek, mint maga a költő. Az írásra, a szabad ötletekre és azok értelmezésére, értelmezhetőségére vonatkozóan azonban az előbbi állítás ellentéte is megfogalmazódik. „ezt a könyvet Eislernek fogom megmutatni / Eisler azt fogja hinni, hogy éppen az ő segítségére szorulok / lám, most már nem mutathatom meg neki”³³ – tűnik fel egy másik analitikus neve, Eisler Mihály József³⁴, aki Gyömrői után rövid ideig a költő orvosa volt, s most mint a „könyv” olvasója merül fel ötletként. Azaz a kijelentés oly módon is olvasható, hogy Eislernek és nem Gyömrőinek mutatja meg írását, tehát csak a címzett személy változna. Azt azonban, hogy valakinek íródott a napló, ez a kijelentés is megerősíteni látszik.

Az írás mint penzum, mint nyomasztó kötelezettség, ugyancsak hangot kap: „sose lesz tele a füzet / dobd a sutba égeds el / fizess a Gyömrőinek s ne menj el.”³⁵ Majd nem sokkal később: „olyan ez mint a munka/penzum/sose lesz vége”, és néhány sorral ez után hétször leírja a „sose lesz vége”³⁶ mondatot. „nem írom tovább / nem bírom tovább / szart ér az egész”³⁷ – reflektál más helyütt magára a tevékenységre, illetve annak értelmére, az analízisre és az önanalízisre. Az idézett részekből is látható, hogy a szabad asszociáció nem a kiírás aktusában rejlő, a traumatikus élményektől, az elfojtott szexuális fantáziáktól, vágyaktól való megszabadulás élményét jelenti, hanem a munkát, a kötelezettséget. Azt a tevékenységet, amelyet oly sokszor ismét el az irat, és mindig negatív összefüggésben: „nem akarok dolgozni/nem fogok dolgozni”. A munka persze jelentheti az önmagunk számára szabott feladat teljesítését is, s ez is tűnhet nyomasztó kényszernek. Az ember azonban attól szenved igazán, ha egy kötelezettséget nem vagy nem elsősorban belső kényszerből teljesít, hanem kapott feladat gyanánt.

A *Szabad-ötletek* nagyon sokszor idézi Gyömrői Edit nevét, két alkalommal pedig az írás elolvasásával hozza összefüggésbe. Még a szöveg elején, a valóban laza asszociációsorban található ez a kontamináció: „nem én tettem / jaj istenem mit csináltam / elolvassa-e/rájön-e/én ettem meg a buktákat”³⁸ Majd néhány sorral lejjebb: „teleírom a könyvet / nem értheti / buta mint egy ló / vén ló / vén kurva”. Az előbbi idézet a két nő alakjának egymásra vetítésével igazolja Gyömrői Edit interjúbeli állítását, hisz a bukta lopástörténet nyilvánvalóan a mamát idézi („rájön-e”), a legendás, nagy verést, míg az „elolvassa-e” csak az analitikusnőre vonatkozhat. Amint az utána következő rész is, amely a könyv megírását hiábavalónak mondja, hisz nem értheti, mert „buta mint a ló”. Gyömrői ilyen beállítása emlékeztet a *Pszichoanalízis* című – Gyömrői Edit hagyatékában fennmaradt – iratra, amelynek szereplői József Attila mellett „Gyömrői, az értelmes” és „Gyömrői, a hülye”. A gyűlölet és az abból fakadó leértékelés, hogy az analitikusnő nem képes a professziójából adódó alapvető tevékenységre, az analízisre, még nem zárja ki, hogy neki – vagy neki is íródott a könyv. „Elolvastam, amit írtam írtam (sic!) itt-ott a durvaságok láttán szorongás/fogott el. Elszomorodtam. Most folytatom, mert talán mégis csak lehet belőlem / valami – mégis csak megérthetek valamit / 10 pengőt adok a füzet elolvasásáért akkor, ha olyasmit is látna benn, amit én / nem veszek észre” – olvasható ez a sokértelmű mondat egy rövid pihenő (Száz Zoltán megzavarta az írásban) utáni újrakezdés tárgyilagos bevezető soraiban. Megfogalmazódik az analízis értelme, a durvaságokból, az asszociációsorokból kibomló személyiségelemzés, amely szükséges az önsors megértéséhez. Ám ugyanakkor egy provokatív megszólítással az analitikusnőt is bevonja ebbe az értelmezésbe, pontosabban kizárja, mert leértékeli professzionális alkalmasságát. A mondat ugyanis egyfelől állítja, hogy mint laikus és mint beteg érték ugyan-

annyt a terápiához, másrészt sejteti, hogy nemcsak a spontán feltörő vallomásokat rögzíti a szöveg, hanem szándékosan elhelyezett, az analitikusnőt próbára tevő pszichoanalitikus tartalmakat is. (Erre egyébként másutt is utal, amikor szándékos elhallgatásról, hazugságról beszél.) Mindenesetre ez a kijelentés is arra enged következtetni, hogy a költő szándéka az volt: megmutatja az analitikusának írását.

Kinek írta József Attila a *Szabad-ötleteket*? Gyömrői Editnek, saját magának? Valószínűleg mindkettőnek. Az analízis írásos változatának, a lélekelemzés projekciójának tekinthető írás nem zárja ki, hogy megszólítottként, potenciális olvasóként feltételezzük az analitikusnőt, akivel a szöveg állandó diskurzust folytat, oly módon is, hogy megidézi alakját, mondatait, magatartását, szakmaiságát. S ebben a megidézésorban olvasható ez a mondat is: „az éjjel elképzéltem, hogy 1-én, amikorra határidőt szabott a Gyömrői számba / veszem a gázcsövet, nagyot szippantok, húzok belőle aztán vége lesz”³⁹. Milyen határidő lehetett, amit Gyömrői Edit 1936. június 1-jében adott meg? Kilenc nappal későbbre, mint amikor József Attila elkezdte írni a *Szabad-ötleteket*? Úgy, hogy eközben nem volt ideje, ereje írni a másik „penzumot”, a megrendelt verset, *A Dunánál*.

Jegyzetek

1. *Miért fáj ma is. Az ismeretlen József Attila* (Szerk.: Horváth Iván és Tverdota György) Bp. 1992. Balassi Kiadó
2. Tverdota György: *József Attila* 1936. május Kortárs 1994. 7. 78. 86.
3. Vezér Erzsébet: *Ismeretlen József Attila-kéziratok* Irodalomtörténet 1971. 622.
4. PIM K/53/1./ Kézirat 9.1.
5. Le kell adminisztrálni: áthúзва és tintával fölé írva: Látja, ez illusztrálja
6. PIM. 12. 1.
7. Vezér Erzsébet 620.
8. Gyömrői Edit életéről:
Vezér Erzsébet: *Gyömrői Edit halálára* Élet és irodalom 1987. február 20.
N. Horváth Béla: *Egy pszichoanalitikusnőről* Irodalomtörténet 2003. 263–272.
9. Tverdota György: *A komor föltámadás titka* Bp. 1998. Pannonica Kiadó 199.
10. *Miért fáj ma is* 213.
11. Németh Andor: *Kelj fel és járj* Újság. 1938. február 20.
Kortársak József Attiláról I. (Szerk. Bokor László, s.a.r.: Tverdota György) Bp. 1987. Akadémiai Kiadó 1083.
12. *Kortársak József Attiláról* 1083.
13. *Kortársak József Attiláról* 1084.
14. Bókay Antal–Jádi Ferenc–Stark András: *„Köztetek lettem én bolond”* Bp. 1982. Magvető Kiadó 97.
15. *Miért fáj ma is* 212.
16. Vezér Erzsébet 621.
17. *Miért fáj ma is* 417.
18. Vezér Erzsébet 629.
19. *Miért fáj ma is* 434.
20. *Miért fáj ma is* 437.
21. *Miért fáj ma is* 452.
22. *Miért fáj ma is* 452.

23. A szakirodalomban vitatott kérdés. A *Szabad-ötletek* 40 pengőről ír, míg Gyömrői ezt cáfolja. Havi 20 pengőről beszél. Valószínűleg József Attilának kell igazat adnunk. 1935. április 14-i levelében arról ír, hogy havi 20 pengőt fizetne heti egy óráért (Vezér Erzsébet i. m. 624.). A 40 pengő a teljes kezelés ára lehetett, heti 2–3 óráért.
24. Szőke György: *A szabad asszociációtól a költészetig*
In: *Miért fáj ma is* 17–43.
25. *Miért fáj ma is* 444.
26. *Miért fáj ma is* 447.
27. *Miért fáj ma is* 448.
28. Vezér Erzsébet 621.
29. *Miért fáj ma is* 437.
30. *Miért fáj ma is* 388.
31. *Miért fáj ma is* 443.
32. *Miért fáj ma is* 428.
33. *Miért fáj ma is* 446.
34. Eisler Mihály József szerepéről: Stoll Béla
In: *Miért fáj ma is* 469.
35. *Miért fáj ma is* 423.
36. *Miért fáj ma is* 424.
37. *Miért fáj ma is* 427.
38. *Miért fáj ma is* 420.
39. *Miért fáj ma is* 434.